

magazin

RUAH HADAŠA

ISSN: 1845-8742

בית

רוח חדשה

Glasiló Židovske vjerske zajednice Bet Israel - 2014 / 5775 - Broj 29 - Godina X.

Naša Sonja, zauvijek!

“Jer zapovijed je svijeca, a Tora je plamen” (Knjiga Salomonova 6,23)

ŠABAT

Dvije svijeće na stolu gore.
Poput Sare na dlanu mirisne
cvjetice držim i vjetar ih raznosi
noseći Tebi dušu moju.

Jasminka Domaš

*Uredništvo prihvaća način pisanja autora, te poštujući posebnosti tekstove objavljuje u okviru standarda jezika kojima se autori služe.
Zahvaljujemo tajniku Bet Israela g. Borutu Ivanuši za pomoć pri pripremi ovoga broja.*

U pripremi je redoviti broj Ruaha Hadaša broj 30 – tekstovi se primaju do 10. veljače 2015.

RUAH HADAŠA / GLASILO ŽIDOVSKJE VJERSKE ZAJEDNICE BET ISRAEL U HRVATSKOJ
GODINA X. SPECIJALNO IZDANJE, BROJ 29, PROSINAC 2014./5775.

VD. GLAVNOG UREDNIKA: Julija Koš / UREDNIČKI SAVJET: dr. sc. Gabi Abramac, Dolores Bettini, Maya Cimeša Samokovlija, dr. sc. Dubravka Pleše
RABINI: dr. sc. Kotel Da-Don, doc., Zagreb; dr. Dovid Goldwasser, New York
KOLUMNISTI: rabin dr. Eliezer Papo, Jeruzalem; Jasminka Domaš, Zagreb; Dolores Bettini, Zagreb; dr. sc. Gabi Abramac, Zagreb
TEKSTOVI U OVOM BROJU: rabin doc. dr. Kotel Da-Don; rabin dr. Eliezer Papo, Jeruzalem; Davor Salom, Beograd; dr. Vladimir Šalamon;
Maya Cimeša Samokovlija; Ljubo Weiss; Jasminka Domaš; Julija Koš

IZDAVAČ: Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj, Mažuranićev trg 6/II, 10000 Zagreb, PP 880
Tel.: 385 1 4851008; FAX: 385 1 4851376, www.bet-israel.com; UREDNIŠTVO: 7palmtrees@gmail.com ; bet-israel@ured.com

ZA IZDAVAČA: dr. Vladimir Šalamon
GRAFIČKO OBLIKOVANJE: Julija Koš, Skaner studio d.o.o.
PRIPREMA I TISAK: Skaner studio d.o.o., Zagreb
IZLAŽENJE RUAH HADAŠA NOVČANO POMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE RH

Piše:
Julija Koš

Dragi čitatelji, ovaj broj Magazina Ruah Hadaša u potpunosti je posvećen životu i radu donedavne glavne urednice i osnivačice lista, Sonje Samokovlija

Ona je izgubila svoju odvažnu bitku s teškom bolešću upravo tijekom rada na pripremi Ruaha broj 28, čiji izlazak je bio planiran uz Hanuku. Za moga pretposljednog posjeta Sonji, dok sam uz nju sjedila zajedno s njezinim sinom Raulom, zamolila me je da preuzmem buduće uređivanje lista. U vjerojatno obostranoj nevjerici pred neizbježnim skorim trajnim rastankom, i potiskujući bol zbog te istine, obećala sam joj da ću urediti broj 28, za Hanuku, a ona će se, poželjela sam joj tada, u proljeće ponovo prihvatiti svoje uredničke dužnosti... Ali Sonja je znala bolje, izbjegavanje istine bilo joj je odbojno, neovisno o razlogu. Nekoliko spontano navrlih suza zaustavila je snagom volje i prije nego su potekle. Odlazeći toga popodneva potkraj studenoga iz njezinog stana, razmišljala sam o onom ne tako davnome ljetnom danu kada je sve bilo na novom početku, a zajednička budućnost pred nama je tada, prije nešto manje od jednog desetljeća, bila vrlo duga, nedoglednog kraja...

Tri prijateljice sjedile su nekoga ljetnog dana 2005. godine na sjenovitom balkonu ovog istog Sonjinog stana u zagrebačkoj Martićevoj ulici, pijuckajući limunadu i zdvajajući nad zabrinjavajućim događanjima koja su se odvijala u njihovoj židovskoj zajednici. Sve tri su - Sonja, Jasminka Domaš i Julija Koš - poznajući europsku židovsku povijest i, napose, povijest moderne hrvatske židovske zajednice u 19. i 20. stoljeću - znale da se sukobi, pa čak i raskol, mogu dogoditi. A znale su i da zajednice takve teškoće mogu preživjeti, ali samo

uz uvjet da se nađe nekoliko čvrstih ljudi, dostatno zainteresiranih za opstanak i dobrobit židovstva. Slične dane preživjela je već jednom zagrebačka židovska zajednica u povijesnome razdoblju između dvaju svjetskih ratova.

Ali ovo se događalo sada i ovdje, u njihovoj maloj zajednici, tek posljednjem preostatku razmjerno velike židovske općine koja je trajala do Holokausta. U krizi je zajednica koja im je tako dugo bila poput samog njihovog doma?! Iz očaja nastala je odlučnost. Iz grča zabrinutosti tih triju žena iznjedrilo se nekoliko zamisli na kojima danas počiva velik dio svjetovnih aktivnosti naše zajednice. A tu se rodilo i ime i koncepcija njezinog glasila: Ruah Hadaša.

Uza sve druge napore obveze, s mnogo gotovo materinske predanosti i uz golemu ljubav Sonja se svim svojim silama smjesta prihvatila uređivanja glasila svoje nove zajednice, Bet Israela, čije ime je također smišljeno onoga istog toplog dana na balkonu njezina stana. Ona je glasilu tada dala ime *Ruah Hadaša – Novi duh*, ali može to značiti i *Novi vjetar*, onaj koji otpuše staro i donosi novo, kako je tada objasnila Jasminki i Juliji. I doista je Ruah to donio, jer Sonja nije znala ni za umor ni za kompromis, ili za isprazno davanje pohvala, lažnu uviđavnost, niti – i kao glavna urednica i kao osoba - za »političku poslušnost« i bilo čiju »podobnost« zbog koje bi ikada promijenila svoj urednički pristup.

Oblikovala je profil lista koji ćemo se predano truditi i dalje održavati, zbog Sonjine oporuke da čuvamo zajedništvo i dosegnute vrijednosti zajednice, ali nadasve i stoga što Ruah koji je ona pokrenula i oblikovala odražava duh naše zajednice, onakav kakav jest i kakav želimo da bude i ostane.

Sonja, Julija i Jasminka, Purin 2013., tema: Djeca cvijeća

Pala je naša kruna

SONJA RAHEL SAMOKOVLJIJA z"l

rođena 1946., umrla 7. prosinca 2014. /
15. kisleva 5775.

Nakon teške i duge bolesti, nakon mnogo mjeseci naše i nade i strahovanja, izgubili smo našu Sonju ujutro u nedjelju 7. prosinca 2014. Neutješnima i premladima za takav rastanak ostavila je svoju obitelj: sina Raula sa suprugom Kristy, kćer Mayu sa suprugom Maxom, unučad Biancu Ailu, Noaha Isaka i Nestu Hilela; tuguje i sestra Ljerka, koja ju je predano njegovala u teškim trenutcima, te nećaci Palko i Darija.

U ponedjeljak 8. prosinca, u predvečerje, na Mirogoju je Sonju ispratilo njezino dvoje djece sa supružnicima, uz dvjestotinjak ožalošćenih. Pred u ovakvim

prigodama rijetko viđenom rijekom poštovatelja, hesped - nadgrobni govor - održali su rabini doc. dr. Kotel Da-Don (Zagreb) i dr. Dovid Goldwasser (New York), te Sonjin bliski prijatelj Davor Salom (Beograd). Uz brojne članove Bet Israela, ožalošćenome skupu se pridružio i rabin Pinhas Zaklas iz zajednice Habad, te brojni poštovatelji i znanci iz židovske i nežidovske sredine. Dvojica rabina nisu u svojim riječima mogli sakriti suze, koje su im prekidale riječi.

Rabin Da-Don je, pokušavajući iskazati neiskazivu dubinu gubitka, kao prvu rečenicu hespeda, prije pripremljenih riječi, spontano izrekao: Pala je naša kruna! Rastajući se od tako dobre, odane prijateljice i suradnice, priznao je nevjericu u neumoljivu stvarnost gubitka jedne od najvrednijih osoba koje je upoznao.

I predsjednik Židovske vjerske zajednice Bet Israel, dr. Vladimir Šalomon, naglašava da je za njega Sonjin odlazak ne samo težak osobni gubitak drage prijateljice, nego i nenadoknativ gubitak za zajednicu.

Piše:
Maya Cimeša Samokovlija

Dragi moj Sonjičak

Već satima sjedim i pokušavam se usredotočiti kako bih na papir - to jest ekran - napisala nešto kratko, jasno i poučno. Nešto što još nisu čuli o mojoj mami, htjela bih obuhvatiti njezin cijeli život i sve njezine zasluge i djela koja je učinila, htjela bih napisati kratak tekst, neku vrstu oprostajnog pisma nekome s kim se ne želim oprostiti... Tekst o nekome tko je zaslužan za to što jesam tu gdje jesam, ovakva kakva jesam. Kako da to bude kratko? Kako da toliko sažmem jedan život, život meni najvažnije i najdraže osobe na svijetu? Ne želim očajavati, želim poslati pozitivnu poruku, napisati veselo oprostajno pismo, koje ne želim napisati, jer jednom kada napišeš oprostajno pismo, onda si se oprostio, zar ne? A ja se ne želim opraštati, ja želim da me netko probudi i da mi kaže da je sve ovo bio samo san i da je mama u Martičevoj 49 i da za svojim kompjutorom piše neke članke za Ruah. Međutim, nije san...

Pa ovako nekako bi to išlo:

Biti kći Sonje Samokovlija znači da se jako malo spava. Moja mama ne voli spavanje, uvijek se može nešto raditi, primjerice usred ljeta skidati kutije sa zimskom odjećom s ormara, u potrazi za baš jednom bluzom koju bi trebalo prepeglati za izlazak na plažu. Također ne voli beskorisno izležavanje, pa je u svakom slučaju bolje držati u ruci bilo kakvu knjigu - samo pazi da nije naopako! - nego piljiti u televizor kao šišmiš (njezini omiljeni atributi). Nije baš niti za pohvalu ostaviti posuđe u sudoperu ili neuredno skinuti cipele kraj ulaznih vrata. Ne zaliti svijeće kada je ona to rekla, ili ne daj B-že ne obaviti nešto od tisuću stvari koje je dnevno naređivala. Ipak je najgora stvar koja vam se mogla potkrasti KAŠNJENJE! U mojih 34 godine mogu mirne duše reći da moja mama NIKADA nije zakasnila ni na jedan dogovor sa mnom, niti je ikada rekla da će nešto napraviti, a da to nije napravila. Učila me je dosljednosti, točnosti i urednosti. Marljivosti,

zainteresiranosti, otvorenosti, toleranciji i ljubavi prema neobičnim stvarima.

Kada sam bila mala govorila mi je da su ciple jadne jer ih cijeli dan gazimo i kako trebam voljeti svoj jastuk jer mi on noću daje da se u njemu odmorim i da se ušuškam, a pritom mi dopušta da ga zaslinim i da mu hrčem na uho. Otkrila mi je svijet vilenjaka i patuljaka, vila i krijesnica. Moja mama je, kao mala, prignječila sebi krijesnicu na čelo, kako bi svijetlila u mraku.

Biti kći Sonje Samokovlija znači da se od tebe očekuje da si u svemu jako dobar, da imaš odlične ocjene, da govoriš više jezika, da si poštena osoba i da se ne nerviraš oko gluposti. Jer 'nitko nije vrijedan tvojih živaca, Mici' ... rekla bi meni moja mama.

Biti kći Sonje Samokovlija značilo je da ćeš dobiti sve što poželiš (ako zaslužiš) i vidjeti cijeli svijet. Da će te uvijek dočekati neka lijepa poručica na stolu, kada se kasno vraćaš kući, da ćeš za svaki rođendan pokraj kreveta, čim se probudiš, ugledati hrpe predivno zamotanih darova.

Biti kći Sonje Samokovlija značilo je da nikada ne moraš brinuti da ćeš biti sama, neshvaćena, jer je mama uvijek tu i za svaki problem nađe rješenje.

Evo plačem, a nisam htjela...

Svakome je njegoja mama najbolja na svijetu, ali moja mama je stvarno bila najbolja mama na svijetu.

Mala, brza, oštra, opasna, stroga, duhovita, često neshvaćena, ali obožavana.

Izgubila sam majku, oslonac, potporu, najbolju prijateljicu i najvećeg savjetnika. Izgubila sam cijeli svoj svijet kakav sam do sada poznavala.

Znam da me odnekud gleda i želi da nastavim hrabro, njezinim stopama, glave visoko podignute. Znam da želi da budem najbolja mama svome sinu, najbolja žena svome mužu i najbolja sestra svome bratu. Gleda me i daje mi snagu, osjećam to... jer proći ovakvim gubitkom bez njezine pomoći je nemoguće.

Biti njezinom kćeri je bila čast kakvu nikada više neću doživjeti.

Želim zahvaliti svima koji su nam uputili riječi utjehe i bili uz nas ovih dana, a i onima koji nisu za to imali snage, zahvaljujem na njihovoj nježnosti i dobronamjernosti.

Kako se oprostiti od mame? Ne znam.... Sonjičak moj, najdraži moj mamonko, mila moja svrako, lijepo mi spavaj i mirno sanjaj. Volim te najviše na svijetu, tvoj Majonko.

Otišla je, ali ostaje s nama zauvijek!

Piše:
rabin dr. sc. Kotel Da-Don, doc.

Draga Sonja

Okupili smo se danas da te ispratimo na tvoj put na drugi svijet. Jučer kad sam sjeo pisati ove riječi nisam mogao zaustaviti suze. Plačemo ali smo ponosni što smo ti imali pravo biti bliskima Tvoj spomen je blagoslovljen i kuca i odzvanja među cijelom tvojom obitelji i ljudima koji su ti došli odati posljednju počast.

Jeremija kaže: *Ne oplakujte mrtvoga, ne jadikujte za njim. Radije plaćite za onim koji odlazi, jer se nikad više neće vratiti ni rodne grude vidjeti.* (Jer. 22,10)

Od mog prvog dana u Zagrebu, prije više od 16 godina, bila si mi bliska kao majka, vjerna, odana, i iznad svega iskrena. To su karakteri najbližih ljudi. Tvoj život je prekinut i tijelo je prestalo postojati, ali tvoj duh postoji i dalje i on će nas pratiti i bit će s nama svugdje! Životi onih koji su te jako voljeli nisu završili no u potpunosti su se promijenili ...

Sjećanje na tebe čvrsto je i postojano u našim srcima i u našim mislima. Nema utjehe, nema odgovora, samo tužna razmišljanja o poznatim stihovima iz doba naših mudraca koji su istiniti i danas. Stihovi koji su bili istiniti u tvom životu ali i dalje vrijede s tvojom smrću: *Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe* (Lev. 18,19) *Zla se kloni, a čini dobro, traži mir i za njim idi!* (Ps. 34,15) A više od svih biblijskih stihova, tebi su odgovarale riječi naših mudraca *Govori malo a čini mnogo* (Izraka Otaca 1,15)

Bila si praktična; dok ljudi govore „treba ovo učiniti“, ti si uvijek imala sjajne ideje, ali uz to si uvijek rekla: ja ću ovo učiniti ili ja mogu ovo učiniti.

Kralj Salomon je u knjizi Propovjednikovoj napisao o smislu života i njegovoj vrijednosti, o životu i smrti: *Sve ima svoje doba i svaki posao pod nebom svoje vrijeme. Vrijeme rađanja i vrijeme umiranja; vrijeme sadjenja i vrijeme čupanja. Vrijeme plača i vrijeme smijeha; vrijeme tugovanja i vrijeme plesanja.* (Prop. 3,1-4) *I jedni i drugi odlaze na isto mjesto; svi su postali od praha i u prah se vraćaju.* (Prop. 1,20) *Uviđam da čovjeku druge sreće nema osim radosti u svome djelu, jer to je ljudska sudbina. A tko će ga dovesti do toga da dozna što će biti poslije njega?* (Prop. 1,22)

Napustila si ovaj svijet sa dobrim imenom, dobrim djelima ali i prerano... Priča o tvom životu i tvojoj smrti upletena je u Salomonove riječi: *Bolji je dobar glas nego skupocjeno ulje, i smrtni dan nego dan rođenja. Bolje je ići u kuću gdje je žalost nego u kuću gdje je gozba, jer ondje je kraj svakoga čovjeka, i tko je živ, nek' primi k srcu!* (Prop. 7,1-2)

Mnogo truda si uložila u ovaj svijet, izgradila svoj dom, odgojila svoju djecu, i bila si sretna sa svojim radom, bila si među osnivačima naše zajednice, aktivna članica, članica vijeća od osnutka do zadnjeg daha. Bila si nam poput stupova hrama, Jahina i Boza.

Bilo je mnogo dana ispunjenih izazovima i odlučnost, bilo je dobrih dana i obilja, opuštanja. Uvijek si zadržala optimizam i nadu. Bila si nam odana i toliko ponosna, tvoj drugi dom je bila naša zajednica. Praznina koju si ostavila odlaskom je nenadoknadiva! Bila si osoba jakoga duha, prosvijetljena i odlučna osoba, čovjek vjere i sposobnosti da razumije srce svakoga, čovjek morala i savjesti, čovjek vrijednosti koji provodi pravdu i mir. Sjećanja i vrijednosti koje si nam ostavila žive u nama svaki dan. Kako čežnje postaju sve jače tako i sjećanja na tebe bivaju sve dublja u nama, sjaje i isijavaju nadaleko.

Dani prolaze, a na pitanja o tvom odlasku nema odgovora, on nema smisla!!!

Pitanja o tvojoj smrti su vrhunaravna, nadilaze naše razumijevanje!

Prorok Izaija kaže: *Jer misli vaše nisu moje misli i putevi moji nisu vaši putevi, veli Gospod. Visoko je iznad zemlje nebo, tako su putevi moji iznad vaših puteva, i misli moje iznad vaših misli.* (Izaja 55, 8-9) Molimo Boga da nam da snagu da nastavimo dalje poslije ovog velikog gubitka, kao što je kralj David nastavio nakon smrti svojega sina, i rekao: *Dok je dijete još živjelo, postio sam radi njega i plakao, jer sam mislio: Tko zna, može mi se smilovati Gospod, da dijete ostane na životu! Sad je mrtvo. Što bih sad još postio? Mogu li ga opet vratiti? Ja ću otići k njemu, a ono se ne vraća k meni.* (II Samuel 12,22-23)

Sonja, draga moja,

Prije tvog odlaska, u našem zadnjem razgovoru, mislila si o zajednici, rekla si mi u suzama da je tvoja oporuka nama da zadržimo jedinstvo i međusobno poštovanje. Ja ti obećavam u ime svih nas da ćemo dati sve od sebe kako bismo zadržali vrijednosti kojima si nas naučila i za koje si se borila do kraja. Dug i strm put je pred nama, no uvijek ćemo se sjetiti tvoje oporuke.

Teško je pisati o tebi u prošlom vremenu. Teško je pisati riječi "Počivaj u miru". Teško te je pustiti da odeš i vratiti se u normalu i stvarnost.

Neka tvoje tijelo počiva u miru na ovome svijetu, a tvoja duša uživa u budućem svijetu.

Neka se obistine riječi proroka Izaije: *Svemogući Gospod briše suze sa svakog lica.* (Izaija 25,8)

Završit ću riječima Danijelovim: *A ti idi u susret svršetku! Sada smiješ počivati. Na svršetku dana ustat ćeš k dijelu svojemu.* (Danijel 12, 13)

יהי זכרך ברוך

Rabin dr. sc. Kotel Da-Don, doc.

Piše:
dr. Vladimir Šalamon

Sjećanje na prijatelja

Ovih dana nas je, ne iznenada, napustila Sonja Samokovlija. Teško, vrlo teško je skicirati portret nekoga, odmah po njenom "odlasku", koga si toliko cijenio.

Upoznali smo se početkom devedestih u Zagrebu, ja kao već par godina novopečeni "Zagrepčanin", ona kao "staro-nova Zagrepčanka". Rođena iste godine kao i ja, ali za razliku od mene, ona u Zagrebu. Generacija. Ona došla ponovo u Zagreb nakon nesigurnosti koje je početkom devedesetih osjetila u Beogradu, gdje je dugi niz godina uspješno radila i, kako kaže, "dobro se osjećala". Odlučila se, sa dvoje male djece, ponovo doći u Zagreb i iznova započeti, potražiti novu egzistenciju. Ta njezina odluka me, moram reći, i iznenadila, ali i uvjerila

da se radi o beskompromisnoj i hrabroj osobi, koja je u tim trenutcima mislila samo o dobrobiti svoje djece.

Odmah smo se "razumjeli". O brojnim stvarima smo imali skoro identične stavove. Dodatno me je osvojila toplinom, šarmom i duhovitošću, svojstvenu bosanskim Sefardima, pa tako i njezinoj porodici, Samokovlijama. Dogovorili smo se početkom devetestih godina o potrebi susreta zagrebačkih Židova i beogradskih Jevreja u Mađarskoj, u želji da malu židovsku/jevrejsku zajednicu Zagreba i Beograda poštedimo polarizacije i nesuglasica koje su tada nastajale u široj sredini. I to je bio početak naše zajedničke i, rekao bih, vrlo uspješne suradnje koja je rezultirala s četiri susreta članova tih zajednica i umnogome pridonijela i današnjim dobrim odnosima među prijateljima iz oba grada. Nastavili smo izuzetno uspješnu suradnju i u radu "Bejahada". Bez Sonjine pomoći, sugestija i angažmana, "Bejahad" - Židovska kulturna scena - ne bi dosegla visoku razinu koju je dosegla. Njena požrtvornost i kreativnost su joj u povijesti "Bejahada" osigurali mjesto nezamjenjive i nezaobilazne osobe.

2005./2006. godina. Godina nesporazuma i razdora u Židovskoj općini Zagreb. Ne mali broj Židova odlučuje napustiti ŽOZ i osnovati novu zajednicu, Židovsku vjersku zajednicu Bet Israel. Među inicijatorima osnivanja nove zajednice bila je, naravno, i Sonja. Od tada pa do prebrzog kraja života, posvećivala je svoje vrijeme životu nove zajednice. Gotovo da i nema manifestacije u okviru Bet Israela u kojoj Sonja nije bila jedna od glavnih protagonista. Zahvaljujući svojoj radišnosti, maštovitosti i kreativnosti (do)nosila je nove projekte i dešavanja. Svojevremeno joj je bila strast u radu, ali i skromnost i ponos. Isticanja je prezirala.

Krasio ju je veliki i široki dijapazon interesa. Voljela je kretanje i putovanja, koji su joj bili izvor susreta i novih saznanja, koji su bili i izraz njezine želje za slobodom i njezine nesputanosti duha. Bila je sjajan primjer i poveznica tradicijskog i modernog židovstva. Njezina načitanost i kultiviranost, uz klasično obrazovanje stečeno u zagrebačkoj gimnaziji, svuda su joj osiguravali poštovanje i uvažavanje. Njezina riječ je bila riječ autoriteta. Karakterizirala ju je argumentiranost i kultiviranost diskusije, bez vrijeđanja sugovornika. Stoga se može slobodno, bez imalo kurtoazije, reći: imala je samo prijatelje i poštovaoce.

Svoje posljednje godine života, i kada je bila zdrava i kada je bila bolesna, osim ljubavi za svoju djecu Raula i Maju, osim ljubavi i posvećenosti unucima, posvetila je promoviranju i afirmaciji židovstva. Židovstvo, sa svim svojim bogatstvima i raznolikostima, bilo je čarolija

koja ju je začarala i kojoj se predavala, knjigama koje je objavila i u nastupima na mnogim manifestacijama na kojima je sudjelovala kao predavač. Posvećivala je tome mnogo vremena. Ruah Hadaša, časopis Bet Israela, čiji je bila pokretač i glavni i odgovorni urednik, uređivala je do posljednjeg daha. Dala nam je taj sjajan primjer posvećenosti i odgovornosti.

I onda bolest. Dugi razgovori uz bolesničku postelju, njezina silna želja za životom i optimizam. Ipak, sudbini se ne može pobjeći. Njen odlazak je gubitak za cijelu generaciju Židova/Jevreja bivše Jugoslavije, Židovska vjerska zajednica Bet Israel je izgubila nenadoknadivnog člana. Njezin sprovod i vrlo veliki broj prijatelja, predvođenih “njenim” rabinom Dovidom Goldwasserom iz New Yorka, postali su dokazom njezine, treba reći, karizmatičnosti.

Hvala Ti, Sonja, na svemu što si nam pružila!

Zihrona livraha!

Piše:
dr. Ivo Goldstein

Čovjek tijekom života upozna mnogo ljudi koji su vrlo predani onome što rade – neki su takvi jer u tome vide svoj neposredni interes, drugi, malobrojniji i zapravo malobrojni – jer to vole. Među ove druge spada Sonja.

Ne mogu se sjetiti kad smo se upoznali, a ni gdje – bilo je to u doba kad sam ja još bio “mlađi omladinac”, a Sonja već u poslijestudentskim danima. Iako nas je dijelilo 12 godina, nikad nisam osjećao neki generacijski jaz – niti u kontaktima sa Sonjom, niti s bilo kim drugim iz te generacije. Presudan je bio jak osjećaj zajedništva – da smo generacija djece onih koji su preživjeli Holokaust i da zbog toga imamo određene obaveze i odgovornosti.

I onda, u vrijeme rata, u Zagrebu se pojavila Sonja. Zapravo, vratila se. Vidali smo se u Općini – isprva manje, kasnije mnogo više - ja sam radio u biblioteci, ona je dolazila Rabinu Kotelu, na istome katu, odmah u susjedstvu.

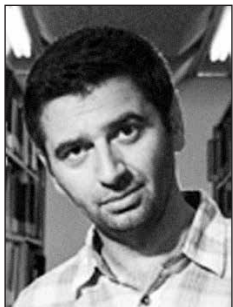
Potom je došlo do loma. Sonja je, kao idealist, izabrala stranu pravde i pravednosti. Otad smo uistinu postali bliski, počeli smo dijeliti istu brigu – kako stvoriti i održati na životu novu zajednicu. Sonja je bila neumorna. Podmetnula je leđa gdje je i kad je trebalo – i Ruah Hadaša, i kulturne aktivnosti, i kuhanje, i blagdani. Bila je svuda. I sve je radila s golemom energijom, i s izvrsnim rezultatima.

Kad sam prije dvije godine otišao za Pariz, ostavio sam svoj Bet Israel jednoj izvrsnoj ekipi u kojoj Sonja ima istaknuto mjesto. Čujem da je bolesna, šaljem joj mailove na koje je koji put odgovorila, a kada nije – znao sam da je loše.

Posljednji sam joj put pisao u rujnu 2014., prije Nove godine, između ostaloga:

Draga Sonja, znam da Ti nije dobro, ali isto tako znam da se junački s tim nosiš i uvjeren sam da ćeš ozdraviti. Želim Ti svako dobro u Novoj godini, šana tova, Ivo. Moji strahovi da se ove želje neće ispuniti nažalost su se ostvarili. Naše Sonje više nema.

Zihrona livraha!

Piše:
dr. Eliezer Papo
objavljeno na Facebooku

Na Moca Šabat je članica nase ješive, spiritus movens zagrebačkog Jevrejstva, neumorni pregalac i istraživač - i, nadasve, veliki čovjek, Sonja Samokovlija, pozvana u nebesku ješivu. Maji i Raulu izražavamo saučešće rečenicom koju su vjekovi sefardskog iskustva porvrdili kao najnamenitiju: *Tenuhamu min ašamajim im šear avele Cijon vIrušalajim* (neka vas s neba utješe, zajedno sa svima onima koji žale za Cionom i Jerusalimom). U nju je utkana misao da je smrt bliskog srodnika, pogotovo majke, svakom djetetu ravna Razorenju Jerusalima i Hrama. Bol za gubitkom traje doživotno, kao i bol za Jerusalimom; ali kao što je ideja Jerusalima vječna i pokoljenja joj se uvijek vraćaju, tako će i Sonja, prvenstveno za vas dvoje, ali i za nas ostale koji smo imali čast da je poznajemo, zauvijek ostati izvor ponosa, inspiracije i prelijepih sjećanja. *Tei nafša cerura bicror ahajim!*

S kolegicama iz Air Francea

Pariz, 2009.

Uvijek u središtu zabave...

Prijateljica Klara

S unukom
Biancom

S unukom Nestom Hillelom

S kćeri Mayom
i unukom Biancom

Sa sinom Raulom

S bakom

Sa zetom Maxom

S bakom: Ljerka, Sonja, Raul i Maya

S Ljerkom i Mayom

Autorica knjiga na teme iz židovske tradicije

S Ružicom Galac Popović

Nije propustila nijedan blagdan: Hanuka 2009.

Istaknuta židovska aktivistica

Kružoci koje je Sonja godinama tjedno okupljala:

NEMA ZABRANJENIH PITANJA

(predavanje o židovskim temama na temelju pitanja okupljenih)

i

SHMOOZ CAFFE

(okupljanje židovskih žena nedjeljom prije podne uz kavu/čaj i kolače, vođenje spontanih razgovora, ali ipak u smjeru židovskih tema)

Ljerkina Sonjica

“Zavjesa se diže i Sonjica stiže”

(Isak Samokovlija, Sonjin djed)

Sonja Samokovlija je svoje rane životne godine provela s roditeljima i sestrom Ljerkom u stanu u Martićevoj ulici u kojemu Ljerka i danas živi sa svojom obitelji. Između starije Ljerke i mlađe Sonje razmjerno je velika razlika u godinama: Sonja se rodila u doba kada je Ljerka već ulazila u rane djevojačke godine. Sonja joj je tako istodobno postala i sestricom i živom lutkom. Ljerka se sjeća kako je Sonjica bila slatka djevojčica, koju su svi mazili, osobito otac... Prisjeća se i oskudnih poslijeratnih godina, kada je trogodišnja Sonja u nekom paketu pomoći iz Amerike dobila zelene hlačice i kaputić: bila je sitna i slatka i ponosna u toj lijepoj odjeći, ljepšoj nego se tada uobičajeno mogla nabaviti... I kasnije je cijeloga života voljela lijepo izgledati, pazila je na izgled i njegovala

S majkom i sestrom Ljerkom

profinjeno odijevanje, uvijek s mjerom i dostojanstvom – kao što znaju svi koji su ju poznavali.

Već od toga najranijeg uzrasta, Sonja je voljela da sve na njoj i oko nje bude uredno i točno, prisjeća se Ljerka. Tako se sjeća i kako se Sonja kao trogodišnjakinja povlačila iz obiteljskoga kruga, samu sebe tjerajući da čisto izgovori glas R: primijetila je da ga različito izgovara od odraslih osoba u svojoj okolini. U to ju je vrijeme starija sestra jednom zatekla kako sjedi na podu, zavučena i čvrsto uglavljena između dijelova namještaja, vrlo glasno isprobavajući i popravljajući svoj nepotpun izgovor glasa R. Možda je zbog toga kotrljajućeg R kasnije u životu tako dobro strane jezike, ali je svojom neobično snažnom voljom i disciplinom već u djetinjstvu potpuno zagospodarila i čvrstim hrvatskim glasom R. U to se vrijeme Sonja ipak - sjeća se Ljerka - kao pravo gradsko dijete, bojala životinja, pa i onih manjih, poput kokoši.

Već ranih godina Sonja je bila sklona pisanju. Voljela je djeda i baku Samokovlija, koje je često posjećivala u njihovu domu u Sarajevu. Velika Sonjina ljubav prema djedu, znamenitome bosanskohercegovačkom književniku Isaku Samokovliji, vrlo rano je bila ranjena njegovim gubitkom. Ljerka se sjeća kako mu je Sonjica,

Sefardsko groblje u Sarajevu

koja je dijelila djedovu ljubav prema uzgajanju cvijeća, tada napisala pjesmu s riječima: “... tebe više nema, portulak u bašti vene”.

Tijekom svih godina školovanja i rada, Sonja je bila dobra učenica, odana prijateljica i kolegica, strpljiva prema prijateljima, nije se štedjela pri radu, voljela je provesti vrijeme u dobrom društvu. Bila je dobra sestra puna ljubavi, uvijek se javljala i održavala vezu sa starijom sestrom. Voljele su se međusobno šaliti; Ljerka se sjeća

bezbrojnih šala u pismima koja su izmjenjivale tijekom godina življenja u različitim mjestima. Jer Sonja je prvo otišla na studij u Sarajevo, zatim se udala u Beograd, gdje je u to vrijeme živjela i baka, koja je u Beogradu i umrla.

Danas Ljerki naviru mnoge slike iz njihovoga sestrinskog druženja tijekom gotovo sedam desetljeća. Rastanci sestara nisu bili razilasci, nego samo privremen nedostatak vremena za sve ono što su obje željele postići i postigle školovanjem i stvaranjem svojih obitelji. Sonjina su djeca, Raul i Maya, provodila mnogo slobodnih trenutaka s tetkom Ljerkom, odlazila s njom na ljetovanja.

Sonja se u Zagreb vratila u najteže vrijeme, u ratno doba devedesetih godina prošlog stoljeća. S majkom se nastanila tek stotinjak metara od Ljerke, u kojemu je živjela isućih dvadesetak godina. Bilo je teško, ali bila je dobar i sposoban radnik, pa se uskoro snašla i nastavila uredno i marljivo živjeti, kao što je činila i dotad u više hrvatskih i europskih gradova. Od majčine bolesti i smrti, kratko vrijeme prije nego se i sama smrtno razboljela, zapravo se nikada nije oporavila, premda se, kao vjernica, mirila s neizbježnim.

Ljerka se, premda i sama zdravstveno ugrožena, tijekom duljeg vremena odano posvetila njegovanju Sonje za teških dana njezinoga liječenja, borbe za život.

Njegovala ju je u svome stanu - nekadašnjem stanu njihovog djetinjstva i mladosti - kao najprirodniji čin ljubavi, jedini koji još može pružiti svojoj maloj sestri. Jer, kako sama Ljerka kaže, rastanci dviju sestara nikada nisu značili i razdvajanje. Sve do ovog posljednjeg.

Prve učeničke godine

Zamisli da zastor
Somotni se diže
I da pred vas mala
Sonjica sad stiže.
Gle, kako je stala,
U vas lijepo gleda
I sinesti se ne da.
Pozdrav šalje svima
I glavicom klima.
Sjaje joj se zjene,
Obrazi rumene,
Pa ručicu diže,
I korača bliže,
Pa slobodno staje,
K'o glumica da je,
I glasićem lako
Javlja se ovako
Bez ikakve šale

Isak Samokovlija: slikovnica *Dija, dija Pesa!*, 1951.

Objavljujemo ljubaznošću Ljube R. Weissa

S majkom i sestrom Ljerkom

Istaknuta
židovska
aktivistica

Piše:
Ljubo Ruben Weiss

Ostala je vjerna stopama predaka

U ponedjeljak 8. 12. 2014. na Mirogoju su na posljednji počinak Sonju Samokovlija, uz rodbinu i prijatelje, ispratili glavni rabin Hrvatske doc. dr. Kotel Da Don, rabin dr. Dovid Goldwasser, prijatelj i vjerski učitelj iz New Yorka, te Davor Salom, predstavnik Saveza jevrejskih opština Srbije i Sonjin osobni prijatelj.

Riječima *hespeda* - posmrtnog govora oprostio se Sonjin prijatelj i vjerski mentor rabi dr. Kotel Da-Don, ističući njeno dobro ime, dobra djela i prerani odlazak. Izgovorio je poznate riječi kralja Solomona: 'Bolji je dobar glas nego skupocjeno ulje, i smrtni dan nego dan rođenja. Bolje je ući u kuću gdje je žalost, nego gdje je gozba, jer ondje je kraj svakog čovjeka, i tko je živ, nek primi k srcu!' Mnogo si truda uložila u ovaj svijet, izgradila svoj dom, odgojila svoju djecu i bila si sretna sa svojim radom. Bila si među osnivačima naše zajednice, aktivna članica i članica Vijeća od osnutka do zadnjeg daha, bila si nam poput stupova Hrama, Jahina i Boaza...' U karakteristikama Sonje Samokovlija sažeo je sliku idealnog Židova, kojega krasi optimizam, nada, odanost, ponos, osjećaj zajedništva, jak duh, prosvijetljenost i odlučnost, vjera i sposobnost razumijevanja drugoga, moral i savjest, provođenje pravde i mira. Istakao je Sonjinu ideju-vodilju: „Zla se kloni, a čini dobro, traži mir i idi za njim“! U zadnjem razgovoru, kroz suze, izrekla je svom rabiju testament-želju: da se čuva jedinstvo i međusobno poštovanje u zajednici!

Kako je napisao dr. Vladimir Šalomon, predsjednik Bet Israela, nedostajat će ne samo njemu, kao predsjedniku Bet Israela, kojem je bila desna ruka, već i mnogim drugima, i zato razumijem što I on Sonjin odlazak doživljava kao veliki gubitak: "Sonje više nema. Rijetko

odana, požrtvovna, iskrena i poštena prema svima i prema židovstvu. Radi se o nenadoknadivom gubitku ... U maloj zajednici, s tako velikim očekivanjima i planovima, s takvom dinamikom različitih događanja na polju kulture, religije i edukacije, njeno odsustvo ćemo dnevno osjećati. Veliki je to gubitak sigurno i za cijelu židovsku zajednicu u Hrvatskoj."

Riječi rabina dr. Eliezera Pape objavljene su na web stranici Bet Israela, ističući da je: "Članica naše ješive, spiritus movens zagrebačkog jevrejstva, neumorni pregalac i istraživač – i, nadasve, veliki čovjek, Sonja Samokovlija, pozvana u nebesku ješivu. ... Bol za gubitkom traje doživotno, kao i bol za Jerusalimom; ali kao što je ideja Jerusalima vječna i pokoljenja joj se uvijek vraćaju, tako će i Sonja zauvijek ostati izvor ponosa, inspiracije i prelijepih sjećanja. Tei nafša cerura bicror ahajim!"

Sonjina prijateljica, književnica Ružica Galac Popović piše: „Čitav svoj život Sonja Samokovlija je prosvjetiteljski posvetila pomažući nam da pronademo sebe unutar sebe, da razumemo tradiciju duhovnosti kojoj rođenjem pripadamo. Neumorno je radila da svet učini boljim mestom za život, uklanjala prepreke kako bi i drugi ispunili i ostvarili vredne ciljeve... 'Rječnik duše - Milon LaNešama' ostavila nam je da se ne izgubimo.“

Osobno, Sonju Samokovlija sam doživljavao kao vrijednu osobu, židovsku aktivistkinju, ranije članicu Židovske općine Zagreb, kasnije članicu Bet Israela, urednica židovskog časopisa RUAH HADAŠA (Novi duh), od 2008. Zagrepčanka po rođenju, napunila je 68 godina, što i nisu metuzalemske godine... U Zagrebu je završila osnovnu školu, te čuvenu Gimnaziju u Križanićevoj ulici. Kasnije se školovala u više mjesta, svoje obrazovanje i životno iskustvo obogatila je na više izvora ex-Jugoslavije, posebno na sveučilištima u Sarajevu i Beogradu. Njemački jezik s književnošću diplomirala je u Sarajevu, a svoju žeđ za znanjem dopunila je još jednom diplomom, završivši studij povijesti umjetnosti na Univerzitetu u Beogradu. Živjela je u Dubrovniku (prvo zaposlenje u podružnici JAT-a), Münchenu i Solunu, Beogradu (JAT), da bi se konačno vratila Zagrebu. Nije mogla bez avio-kompanije, pa je radila i u poljskom LOTU, a u mirovinu je otišla s radnog mjesta u Air Franceu.

Pokazala je već od mladosti, zajedno s roditeljima, da nema predrasuda prema kulturi naroda čiji su neki pripadnici učinili zlo židovskom narodu. Bila je marljiva, požrtvovna, spiritus movens mnogih pozitivnih događanja, pobožna

unuka književnika Isaka Samokovlije. Svaki put kada u svojoj biblioteci JUDAIKE dotaknem slikovnicu "DIJA, DIJA, PESA", izdanje Svjetlosti iz Sarajeva, iz 1951., pogledam u maniri Jovana Jovanovića Zmaja napisanu prvu pjesmu „Zavjesa se diže, i Sonjica stiže...“, sjetim se Isaka, i Sonjice...

Suradivali smo, naročito oko BEJAHADA - Židovske kulturne scene, a s njom i njenom majkom došao sam u kontakt preko strica Žaka (Jakoba), brata Isaka Samokovlije, koji je jedno vrijeme živio u Virovitici i bio član Židovske općine Virovitica. Nismo se Sonja i ja svaki puta razumjeli, zazirala je od političkih tema u Ruah Hadaša, na Bet Izrael je gledala kao osoba okrenuta prvenstveno duhovnosti, kao na isključivo vjersku zajednicu. Znala mi je stoga kao glavna urednica britko i odbiti neke tekstove, što je bilo njeno pravo. Nismo se slagali u procjeni nekih osoba, ona je sebe osjećala Sefardkinjom, ja sebe Aškenazom (Sefardi bi rekli da sam „Švabo dičo“), no, sve je to dio života i unutaržidovske pluralnosti.

Sonja je autorica odlične knjige s receptima židovskih jela, DOBAR TEK, izdanje KD M. Š. *Freiberger*, Zagreb, 2000. - na toj knjizi, koja je očit prinos čuvanju kulturne baštine, posebna joj hvala! Recepte, posebno sefardske kuhinje, recepte jela, kolača... desetljećima je skupljala i objavila u pravom gurmanskom vodiču kroz židovske delicije. Najmanje pet-šest recepata za Hamanove uši (Hamantaschen), kolač koji nas podsjeća na Purim i hrabru kraljicu Ester, ali i na neprijatelja Hamana, naći će sladokusci u tom kulinarskom priručniku prve klase.

Kada mi je u prosincu stigla obavijest da ponovo pošaljem tekstove za posljednji broj Ruaha u 2014., jer ga Sonja ne može sama završiti do Hanuke, kako je planirala, nisam vjerovao da je u tako teškom stanju. Znali smo za njenu tešku bolest, ali otišla je prebrzo, nadali smo se, nadali... U rujnu ove godine njen uvodnik u Ruah Hadaša bio je neuobičajeno kratak. Napisala je u njemu, pored ostalog: „Postala sam još jednom nona i sretna sam što se naša obitelj povećala za još jednog krasnog dječaka. Nešto prije njegovog rođenja, saznala sam da sam teško bolesna, no isto sam tako postala svjesna da imam još puno želja koje trebam ostvariti i da moja bolest mora na čekanju. Nemam sada vremena za nju. Bacila sam se na liječenje i pozitivno razmišljanje. Za sada sam ja u prednosti. Neću razmišljati o drugom. Dok ide, ide, a ide dobro i nema predaje.“

Nije završilo dobro, odlazi i moja generacija, naraštaj čuvara ostataka židovstva-jevrejstva, koji smo se trudili i još se trudimo oko vjere i dobrih djela naših

predaka. Bojim se praznine koja nastaje odlaskom Sonje Samokovlija i osoba starog, dobrog kova! Pripadala je onom soju Židova-Jevreja kojoj je svaka granica samo smetnja; vrlo je vjerojatno da i njen rad u tri zračne kompanije značio uživanje u letu poput ptice koja granice prelijeće i ne vidjevši ih, značilo je to pripadanje onoj grupaciji koja se nije stidjela reći da pripada „Ješama“ i napaja se na više izvora kultura, ali svjesna da je samo jedan izvor nepatvoren, izvor predaka, bosanskih Sefarda.

Sonjine oporučne riječi o potrebi jedinstva i međusobnog poštovanja u Bet Israelu jednako su važne i za cjelokupno malobrojno hrvatsko židovstvo. Postojali su i još postoje oni kojima je židovstvo više od krinke i poze: vrijednost za koju se bori do kraja života.

Sonja, iz vječnosti si došla, u vječnost si se vratila! Živjela si i radila pod geslom „Jer zapovijed je svijeća, a Tora je plamen“ (Knjiga Salomonova 6,23). Sonja, tamo gdje se sada nalazi tvoja duša, vjerujem, vlada blago svjetlo i spokoj.

rabin dr. Dovid Goldwasser

Zauvijek Sonja

Rabin dr. Dovid Goldwasser (New York), Sonjin mentor i prijatelj i prijatelj Bet Israela, posjećivao ju je u Zagrebu tijekom mjeseci njezine bolesti. Na posljednjem rastanku, u svome hespedu - nadgrobnom govoru - nije ni mogao ni pokušao zaustaviti suze i drhtaj u glasu, u dubokoj žalosti za dobrom prijateljicom. Ima osoba koje su, kako je rekao, duhovno toliko visoko da, i dalje se neprestano uzdižući, dosegnu razinu do koje Sveti Blagoslovljeni tek ponekad spušta svoje ruke. A kada se te ruke – ruke Svetoga, koje se spuštaju prema nama, i ruke osobe koja se duhovno uzdiže – susretnu, mi tu osobu gubimo, jer je uzdignuta kamo ju ne možemo pratiti. Ali ona istodobno i zauvijek ostaje s nama; tako s nama zauvijek ostaje i Sonja.

Piše:
Jasminka Domaš

Upamćeno ime

Imaš rok do petnaestog, da to je bila Sonja, koja nam je uvijek davala zadatke ne očekujući da ćemo se usprotiviti ili pobuniti, jer dobro smo znali koliko se ona trudi oko svega što je zamislila provesti u djelo. Nekim čudom uspjela je kroz mnoge godine sačuvati u sebi onaj isti pionirski duh kojim je i Izrael iz pustinje pretvoren u fascinantnu, suvremenu i uspješnu zemlju.

Zahvaljujući Sonji, sjećam se nezaboravnog Šabata u Veneciji, Parizu... Mogla bih to nazvati Sonjinim židovskim prozorima u svijet kroz koje je željela da i mi pogledamo i progledamo. Da znamo tko smo i što smo na duhovnoj mapi svijeta.

U svojoj radnoj sobi na stolu imam intervju koji sam svojedobno radila s njom za monografiju *Glasovi, sjećanja, život* i kojoj sam dala znakovit naslov *Nedovršena priča*. No unatoč svemu svatko od nas u svojem sjećanju na Sonju, njezina je Kuća živih.

Neki dan u sinagogi za vrijeme šabatnog obreda moj unuk Adam Yishaya pročitao je s metalne pločice i izgovorio: "Sonja Samokovlija". Ime žene čija je priča ostala nedovršena. Ali, upamćena.

Psalam 23

Gospodin je pastir moj:
ni u čemu ja ne oskudijevam;
na poljanama zelenim
On mi daje odmora.
Na vrutke me tihe vodi
I krijepi dušu moju.
Ispravnim stazama on me upućuje
Radi Imena svoga.

Pa da mi je i dolinom smrti proći,
Zla se ne bojim, jer Ti si sa mnom.
Tvoj štap i Tvoja palica
Moja su utjeha.

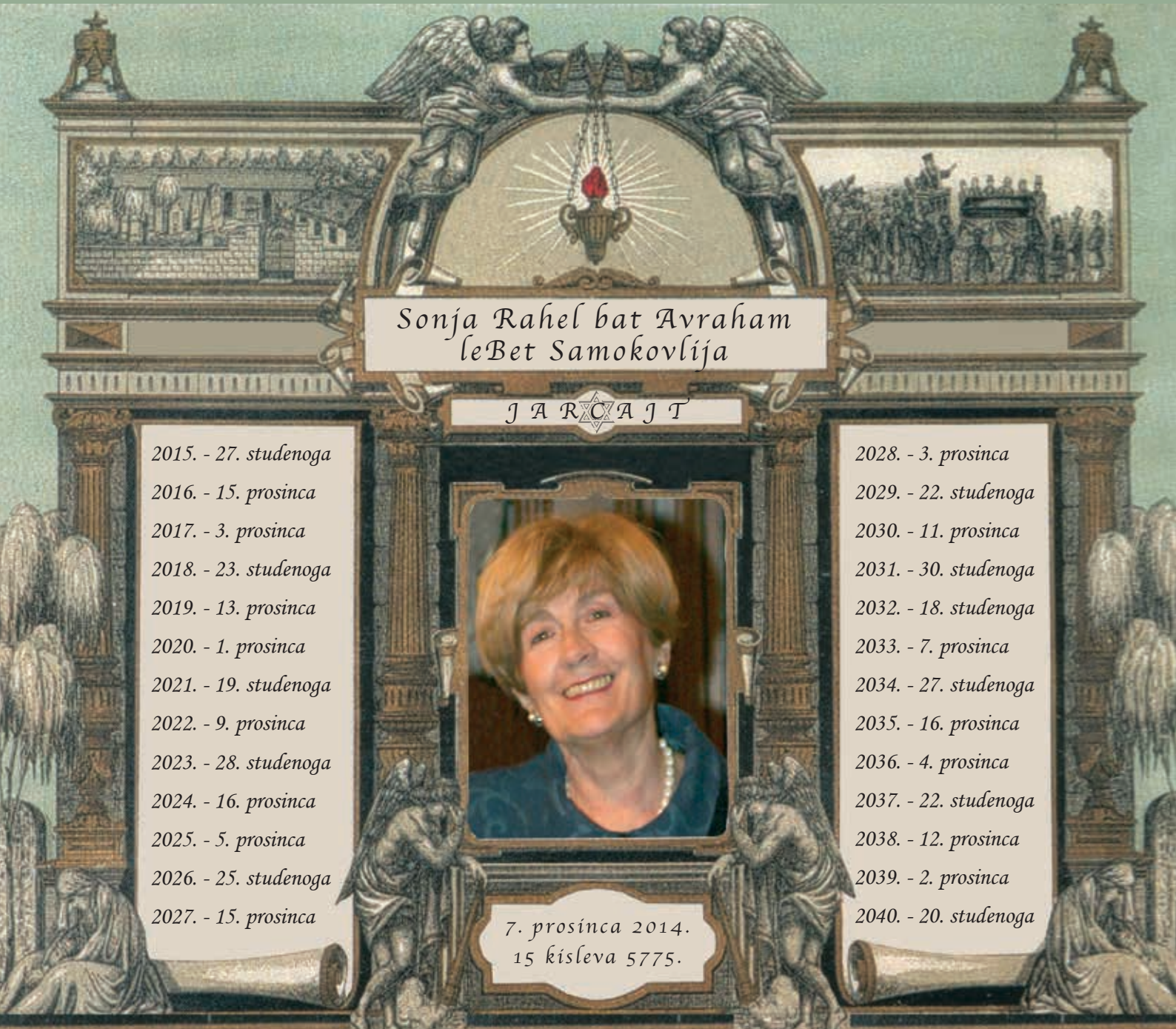
Pređa mnom prostireš stol,
Na očigled mojim neprijateljima.
Uljem mi glavu pomazuješ,
Moja se čaša prelijeva.
Dobrota i milost pratit će me
U sve dane moga života.
U Gospodinovu ću domu prebivati
Tijekom mnogih dana.

PRAVEDNI SUD

Pravedan si Ti, o Gospode, i pravedni su sudovi Tvoji. Pravedan je Gospod u svim putevima svojim i milosrdan u svim djelima Svojim. Pravda Tvoja je pravda vječna i Tora Tvoja je istina. Sudovi Gospodnji su istiniti, svi jednako pravedni. Jer Kraljeva riječ je vlast i tko će Mu reći: 'Što činiš?!'. On je Jedan Jedini, i tko će Ga odgovoriti? Što duša Njegova zaželi, to će se ispuniti. On je Stijena, djelo mu je savršeno, jer svi su putevi Njegovi pravda. Bog je vjeran, nema u Njemu nepravde, pravedan je i ispravan On. Sudac istine, Sudac pravde i istine, blagoslovljen bio Sudac istine, jer svi sudovi Njegovi su pravda i istina.

Psalmi 119:137; 145:17; 19:10; Prop., 8:4; Job 23:13; Pon. zak. 32:4

(Prema prijevodu rabina Isaka Asiela, u: Molitveniku 'Molitva dece Siona': prema obredu španskih Jevreja. Beograd 5765-2005).

HAŠKAVA ZA ŽENU

Tko li može vrsnu ženu pronaći? Više vrijedi ona od biserja. Dajte joj od ploda ruku njenih i neka je djela njena hvale na gradskim vratima. Premilostivi, Kojem sva slava pripada – prema Njegovoj zapovijedi naložit će da se pred Njim uzdigne sjećanje na dušu žene, časne i poštovane Sonje Rahel bat Avraham leBet Samokovlija. Duh Božji neka je smjesti u vrt edenski. Neka joj se u samilosnoj ljubavi Svojoj smiluje i neka bude obasjana milošću i oproštajem. Neka bude volja Njegova i recimo: Amen!

Teško je govoriti o tebi u prošlom vremenu. Teško je pisati 'Počivaj u miru!', teško te je pustiti da odeš i vratiti se u normalu i stvarnost. Neka tvoje tijelo počiva u miru na ovome svijetu, a tvoja duša uživa u budućem svijetu.

(rabin doc. dr. Kotel Da-Don u hespedu - nadgrobnom govoru - 8. prosinca 2014.)